

प्रमुख गवत प्रजाती

ताडोबा

ताडोबा-अंधारी त्याघ्न प्रकल्प

चंद्रपूर, (महाराष्ट्र)

संदेश

वन्यजीव व्यवस्थापनात गवती कुरण व्यवस्थापन करणे हा सर्वात महत्वाचा भाग असतो. त्या दृष्टीने वन्यप्राण्यांकरिता स्थानिक खाद्य गवताच्या प्रजातींची माहिती वनअधिकारी व कर्मचाऱ्यांना असणे खूप गरजेचे असते. सदर पुस्तिकेचा उद्देश वनअधिकारी व कर्मचाऱ्यांना स्थानिक गवत प्रजाती, जंगली शेंगावर्गीय प्रजाती, अखाद्य गवत प्रजातींची ओळख करून देणे हा आहे.

डॉ. जितेंद्र रामगावकर (भा.व.से.)

क्षेत्र संचालक
ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, चंद्रपूर
महाराष्ट्र

संदेश

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पाचे क्षेत्र संचालक ह्यांनी ताडोबा-अंधारी प्रकल्पातील प्रमुख गवत प्रजाती, जंगली शेंगवर्गीय आणि प्रमुख अखाद्य वनस्पतींची ओळख हे पुस्तक प्रकाशित केले, त्याबद्दल मी त्यांचे अभिनंदन करतो. ही पुस्तिका क्षेत्रीय कर्मचारी व वरिष्ठ अधिकारी यांच्याकरिता उपयुक्त ठरेल याची मला खात्री आहे. वन्यजीव अधिवासाकरिता गवती कुरणाचे शास्त्रीय पद्धतीने व्यवस्थापन होणे गरजेचे आहे. त्याकरिता गवत प्रजातीची ओळख क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना होणे गरजेचे आहे. सोबतच रानमूग, रान तूर यासारख्या गवत मित्रांची ओळख होणे गरजेचे आहे. ही पुस्तिका कुरण विकास करण्यासाठी क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांसाठी उपयुक्त ठरेल व वन्यजीव अधिवास व्यवस्थापनासाठी या पुस्तिकेचा उपयोग क्षेत्रीय कर्मचारी करतील, अशी अपेक्षा आहे.

प्रा. गजानन मुरतकर, कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, चिखलदरा यांनी या पुस्तकाच्या लेखनासाठी मार्गदर्शन केले व श्री. नंदकिशोर काळे, उपसंचालक (कोर), ताडोबा-अंधारी प्रकल्प, चंद्रपूर यांनी पुढाकार घेतला त्याबद्दल त्यांचे अभिनंदन.

डॉ. राजेश शरदचंद्र जयपूरकर

प्राचार्य

(मा. प्र-कुलगुरू, सं.गा.बा. अमरावती विद्यापीठ)

कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय

चिखलदरा, जिल्हा अमरावती

संदेश

व्याघ्र प्रकल्पातील अधिवास व्यवस्थापनात सर्वात महत्वाचे कार्य म्हणजे तृणभक्षी वन्याप्राण्यांकरिता गवती कुरण विकास करणे हे आहे. त्याकरिता गवत प्रजातींच्या वाढीला वाव देणे आवश्यक असते. स्थानिक गवत प्रजातींची माहिती, फुलांचा व बीयांचा कालावधी, परिपक्वता, उपयोगिता, ओळख पटवणे यासाठी या पुस्तकाचा उपयोग वनअधिकारी व क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना होईल, याची मला खात्री आहे.

श्री. नंदकिशोर काळे (भा.व.से.)

उपसंचालक (कोर)

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, चंद्रपूर

महाराष्ट्र

संदेश

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील गवत प्रजातींची ओळख करणे ही कुरण विकासासाठी महत्त्वाची बाब ठरते. म्हणून सर्व क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना कुरण विकासासाठी मार्गदर्शक पुस्तिका तयार करावी, असा मानस मा. क्षेत्र संचालक व उपसंचालक (कोर), ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प यांनी व्यक्त केला होता. म्हणून ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील प्रमुख गवत प्रजातींची मार्गदर्शक पुस्तिका २०२३-२४ मध्ये तयार करण्यात आली आहे.

गवत प्रजातींची ओळख, अखाद्य वनस्पतींची ओळख, जंगली शेंगवर्गीय वनस्पतींची ओळख, त्याचप्रमाणे जंगलातील प्रमुख जंगली फलहारी वृक्षांची माहिती क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना असणे गरजेचे आहे. या पुस्तिकेचे लिखाण क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांसाठी करण्यात आले असून भविष्यात ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील कुरण विकासासाठी या मार्गदर्शक पुस्तिकेचा उपयोग होईल, हे निश्चित आहे.

प्रा. गजानन मुरतकर

M.Sc., M. Phil., Ph. D.

ग्रासलँड इकॉलॉजिस्ट, कुरण विकास तज्ञ, चिखलदरा
महाराष्ट्र राज्य

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	गवत प्रजातीचे नाव	पान क्र.
१	मारवेल	०१
२	मोठी मारवेल गवत	०२
३	दुर्वा गवत	०३
४	घोण्याड गवत	०४
५	कुसळी गवत	०५
६	गोंडाळी गवत	०६
७	सिक्का गवत	०७
८	मोठा सिक्का गवत	०८
९	मोशान गवत	०९
१०	रवी गवत	१०
११	कोदो गवत	११
१२	रानबाजरा गवत प्रकार - १	१२
१३	रानबाजरा गवत प्रकार - २	१३
१४	समा गवत	१४
१५	बोदीला गवत	१५
१६	पड्याल गवत / कास गवत	१६
१७	बेर गवत - १	१७
१८	बेर गवत - २	१८
१९	वैद्य गवत	१९
२०	डोंगरी गवत - १	२०
२१	डोंगरी गवत - २	२१
२२	देवधान	२२
२३	गोंडाळी गवत	२३
२४	खस गवत	२४
२५	पवण्या गवत (मोठा पवण्या)	२५
२६	छोटा पवण्या गवत	२६
२७	मोशान गवत	२७
२८	शिरपूट / शिंपी	२८

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	गवत प्रजातीचे नाव	पान क्र.
२९	जंगली नाचणी	२९
३०	मोती तुरा गवत	३०
३१	रानपोहा / चिमनचारा गवत	३१
३२	तिखाळी गवत	३२
३३	कसई / रान जोंधळी गवत	३३
३४	पेराॅटिस गवत	३४
३५	दिनानाथ गवत	३५
३६	फुटाणा गवत - १	३६
३७	फुटाणा गवत - २	३७
३८	कुंदा गवत	३८
३९	चिकटा गवत - १	३९
४०	चिकटा गवत - २	४०
४१	क्रोव फूट गवत	४१
४२	झाडू गवत - १	४२
४३	झाडू गवत - २	४३
४४	भुरभुशी गवत - १	४४
४५	भुरभुशी गवत - २	४५
४६	चिमणचारा गवत	४६
४७	तिकाटी गवत	४७
४८	दाभ गवत	४८
४९	रानमूग	४९
५०	जंगली तूर	५०
५१	रान बरबटी	५१
५२	रान उडीद	५२
५३	रान खुळखुळा	५३
५४	रान मेथी	५४
५५	रान शेवरा	५५
५६	गाजर गवत	५६

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	गवत प्रजातीचे नाव	पान क्र.
५७	रेशीम काटा	५७
५८	भुतगांजा	५८
५९	रानमारी	५९
६०	महाडोर	६०
६१	बला - १	६१
६२	बला - २	६२
६३	बला - ३	६३
६४	तरोटा	६४
६५	जंगली पुदीना	६५
६६	रान तुळस	६६
६७	उन्हाळी	६७
६८	कोंबडा	६८
६९	कसडी गवत	६९
७०	हरिन सिंगी गवत	७०
७१	कसाई	७१
७२	वसक्या	७२
७३	मोठा शिका	७३
७४	कुसडी गवत	७४
७५	खुळखुळा	७५
७६	जंगली मेथी	७६
७७	चक्ररपाती	७७
७८	तीन बोटांचे गवत	७८
७९	झाडू गवत	७९
८०	Table for Grasses Seed Maturation	८०
८१	स्थानिक खाद्य गवत प्रजातींचे कुरण तयाण करणे	८१
८२	Grasslands Monitoring Protocol	८४
८३	ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प कुरण विकास	८६
८४	गवत जी गोळा करण्याच्या दृष्टीने महत्वाची कुरण क्षेत्रे	९२

कुरण विकास पद्धती

१. कुरणांची पाहणी करणे.
२. एप्रिल-मे महिन्यात मातीचे परिक्षण करणे.
३. सप्टेंबर- ऑक्टोबर महिन्यात गवत प्रजातींची ओळख करणे.
४. सप्टेंबर महिन्यात इनव्हेझीव प्रजातींची ओळख करणे.
५. ऑगस्ट-सप्टेंबर महिन्यात जंगली मूग, उडीद, तूर, बरबटी, प्रजातींची ओळख करणे.
६. जुलै-सप्टेंबर महिन्यात इनव्हेझीव प्रजातींची ओळख करून गवत लावणी करणे.
७. वन्य प्राण्यांच्या अधिवासाचा अभ्यास करणे व व्यवस्थापन करणे.
८. जुलै-ऑगस्ट महिन्यात घाणेरी (लॅटाना), छोटे झाड कटाई करून गवत लावणी करणे.
९. गवत प्रजातींची ओळख करून उपयुक्त गवत प्रजातींचे प्रमाण वाढविणे, ऑक्टोबर ते फेब्रुवारीमध्ये गवत बी गोळा करणे, सुकविणे, मे महिन्यात योग्य कुरणांमध्ये बियांचा शिडकाव करणे.
१०. पुनर्वसित क्षेत्राचा अभ्यास करून कुरण विकास व व्यवस्थापन करणे.
११. क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना कुरण विकास व व्यवस्थापनाचे प्रशिक्षण देणे.
१२. गवत प्रजातींचे स्थानिक नाव माहिती करून घेणे.
१३. कुरण विकास कामाची नोंदवही तयार करणे.
१४. दीनानाथ, रानतुळस, कॅशिआ तोरा, गाजर गवत सारख्या प्रजातींचे निर्मुलन करून गवताची लागवड करणे.

गवत बी तयार करण्याची कार्यपद्धती

१. प्लास्टीक पिशवी (लहान व मोठी आकाराची)
२. मार्कर पेन
३. दोरा
४. ताडपत्री
५. नोंदवही
६. गवत प्रजातीची निवड करणे.
७. जी.पी. एस. लोकेशन घेणे.
८. गवत बी परिपक्व झाल्यावर संकलन करून पिशवीमध्ये टाकणे.
९. पिशवी दोऱ्याने बांधणे.
१०. पिशवीला काडीने छिद्र पाडणे.
११. १०.०० ते १५.३० या वेळेत गवत बी सहीत पिशवी आठ दिवस उन्हामध्ये ठेवणे.
१२. उन्हामध्ये ठेवण्याचा कालावधी १२ दिवस, सावलीत ठेवण्याचा कालावधी ४ दिवस व पुन्हा उन्हात ठेवण्याचा कालावधी ३ दिवस आहे.
१३. गवत बी लेबल सहित स्टोरेज बॅगमध्ये ठेवणे.

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील अखाद्य वनस्पतींचे उच्चाटन

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये प्रामुख्याने अखाद्य वनस्पतींमध्ये भूत गांजा अधिक प्रमाणात आढळून येतो. सोबतच गाजर गवत, बला यासारख्या वनस्पतीसुद्धा ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील गवती कुरणामध्ये आढळून येतात. गावाचे पुनर्वसन झाल्यानंतर गावठाण क्षेत्रामध्ये व शेती क्षेत्रामध्ये अखाद्य वनस्पती आढळून येतात. अखाद्य वनस्पतींमध्ये प्रामुख्याने गाजर गवत बला कोंबडा, भूत गांजा, रेशम काटा आघाडा, केना यांचा समावेश होतो.

अखाद्य वनस्पतींचे निर्मूलन करण्याकरिता प्रामुख्याने खालील उपाय करण्यात आले :

- ◆ मातीचे निरीक्षण करण्यात आले.
- ◆ अखाद्य वनस्पतींची ओळख करण्यात आली.
- ◆ वार्षिक व बहुवार्षिक अखाद्य वनस्पतींची ओळख करण्यात आली.
- ◆ अखाद्य वनस्पतींमध्ये प्रामुख्याने भूत गांजा ही वनस्पती अधिक प्रमाणात कुरणामध्ये आढळून येते.
- ◆ भूत गांजा वनस्पतींचे निर्मूलन करताना प्रामुख्याने आपल्याला ताडोबा अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील उंच गवत प्रजाती जसे की डोंगरी, लहान डोंगरी, मोठी डोंगरी, कुसळी, गोंधळी यासारख्या गवती वनस्पतींचा उपयोग आपल्याला अखाद्य वनस्पतींचे इकॉलॉजिकल स्टोरेज करण्याकरिता करण्यात येतो.
- ◆ मुरमी मातीमध्ये भूत गांजा अधिक प्रमाणात आढळून येतो. म्हणून सर्वप्रथम आपल्याला भूत गांजा या वनस्पतींचे निर्मूलन करण्याकरिता गवत बियांसोबत गवत पेंडी बियांसहित कापणे गरजेचे आहे.
- ◆ गवत बी आणि गवती पेंड्या कापण्याचा कालावधी नोव्हेंबर ते फेब्रुवारी हा आहे.
- ◆ गवत पेंडी कापताना घेण्याची काळजी :
 - १) गवताला बीज येणे आवश्यक आहे. गवताचे बीज पूर्णतः परिपक्व होणे गरजेचे आहे.

२) गवतपेंडी कापताना बी पॉलिथिनच्या पिशवीमध्ये किंवा पॉलिथिन शिटवर ठेवावे.

३) ज्या ठिकाणी अखाद्य वनस्पतीचे प्रमाण अधिक आढळून येते. त्या ठिकाणी एक फुटावरती गवत पेंडी चौरसाकृती आकारामध्ये टाकावी.

- ◆ गवतपेंडी टाकल्यानंतर २५ मे ते १० जून या कालावधीमध्ये बीज शिडकाव करणे गरजेचे आहे.
- ◆ पावसाळ्याच्या सुरुवातीच्या कालावधीमध्ये जून किंवा जुलै महिन्यामध्ये गवत पेंडी किंवा गवत बीज टाकल्यानंतर त्या ठिकाणी बिजांकुर आले की नाही याचे निरीक्षण करणे गरजेचे आहे.
- ◆ अखाद्य वनस्पतींचे उच्चाटन सलग दोन ते तीन वर्षे करणे गरजेचे आहे. अखाद्य वनस्पतींचे उच्चाटन केल्यानंतर गवत पेंडी किंवा गवत बीज शिडकाव करणे आवश्यक आहे. जेणेकरून आपल्याला गवती कुरणाच्या शंभर मीटर परिसीमेमधील असणाऱ्या अखाद्य वनस्पतींचे उच्चाटन व परिस्थितीकीय निर्मूलन करून त्या ठिकाणी चांगल्या प्रकारचे गवत उगवण्यास मदत होईल.
- ◆ अखाद्य वनस्पतींचे उच्चाटन करताना काम करण्याच्या आधीचे व काम केल्यानंतरचे फोटोग्राफ काढून ठेवणे गरजेचे आहे.

१. मारवेल गवत

गवत प्रजातीचे नाव : मारवेल गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Dicanthium annulatum</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी / टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

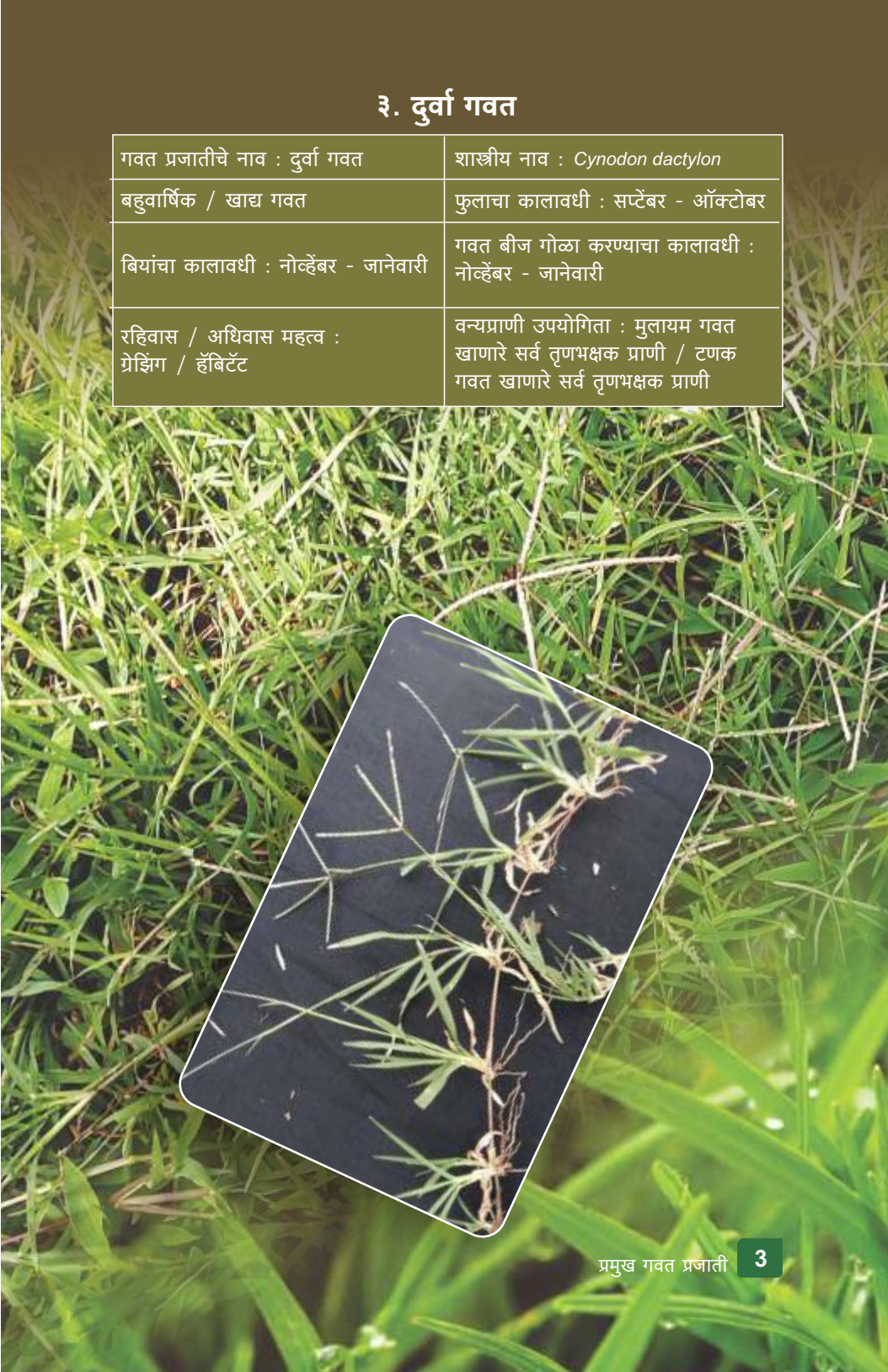
२. मोठी मारवेल गवत

गवत प्रजातीचे नाव : मोठी मारवेल गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Dicanthium caricosum</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेडिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी / टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

३. दुर्वा गवत

गवत प्रजातीचे नाव : दुर्वा गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Cynodon dactylon</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी / टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

४. घोण्याड गवत

गवत प्रजातीचे नाव : घोण्याड गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Themeda quadrivalvis</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : डिसेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडींग / नेस्टींग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

५. कुसळी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : कुसळी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Heteropogon contortus</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : डिसेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडींग / नेस्टींग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

६. गोंडाळी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : गोंडाळी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Chloris barbata</i> / <i>Chloris varigata</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

७. सिक्का गवत

गवत प्रजातीचे नाव : सिक्का गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Chloris gyana</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

८. मोठा सिक्का गवत

गवत प्रजातीचे नाव : मोठा सिक्का गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Chloris dolichostachya</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

९. मोशान गवत

गवत प्रजातीचे नाव : मोशान गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Iselima laxum</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट मातीत ओलावा असलेल्या ठिकाणी	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१०. रवी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : रवी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Digitaria stricta</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : ऑक्टोबर-नोव्हेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : ऑक्टोबर - नोव्हेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

११. कोदो गवत

गवत प्रजातीचे नाव : कोदो गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Paspalum scrobiculatum</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : ऑक्टोबर-नोव्हेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : ऑक्टोबर - नोव्हेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : मातीमध्ये ओलावा असलेल्या ठिकाणी वाढणारे गवत	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१२. रानबाजरा गवत - १

गवत प्रजातीचे नाव : रानबाजरा गवत प्रकार १	शास्त्रीय नाव : <i>Setaria pumila</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑगस्ट - सप्टेंबर
बियांचा कालावधी : ऑगस्ट - सप्टेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : ऑगस्ट - सप्टेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेडिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१३. रानबाजरा गवत -२

गवत प्रजातीचे नाव : रानबाजरा गवत प्रकार २	शास्त्रीय नाव : <i>Setaria italica</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑगस्ट - सप्टेंबर
बियांचा कालावधी : ऑगस्ट - सप्टेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : ऑगस्ट - सप्टेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१४. समा गवत

गवत प्रजातीचे नाव : समा गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Echinochloa colonum</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : ऑक्टोबर - नोव्हेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१५. बोदीला गवत

गवत प्रजातीचे नाव : बोदीला गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Paspalidium flavidum</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी / टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१६. पड्याळ गवत (Pdyal) / कास गवत

गवत प्रजातीचे नाव : पड्याळ गवत (Padyal) / कास गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Sacharum spontanium</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१७. बेर गवत -१

गवत प्रजातीचे नाव : बेर गवत १	शास्त्रीय नाव : <i>Ischaemum rugosum</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेडिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१८. बेर गवत -२

गवत प्रजातीचे नाव : बेर गवत २	शास्त्रीय नाव : <i>Ischaemum indicum</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी / टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

१९. वैद्य गवत

गवत प्रजातीचे नाव : वैद्य गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Bothriochloa pertusa</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

२०. डोंगरी गवत - १

गवत प्रजातीचे नाव : डोंगरी गवत - १	शास्त्रीय नाव : <i>Chrysopogon polyphyllus</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

२१. डोंगरी गवत -२

गवत प्रजातीचे नाव : डोंगरी गवत - २	शास्त्रीय नाव : <i>Chrysopogon aciculatus</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

२२. देवधान

गवत प्रजातीचे नाव : देवधान	शास्त्रीय नाव : <i>Oryza rufipogon</i>
वार्षिक खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

२३. गोंडाळी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : गोंडाळी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Chloris virgata</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

२४. खस गवत

गवत प्रजातीचे नाव : खस गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Vitiveria zizanioides</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायड्रिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

२५. पवण्या गवत (मोठा पवण्या)

गवत प्रजातीचे नाव : पवण्या गवत (मोठा पवण्या)	शास्त्रीय नाव : <i>Sehima nervosum</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी Course grasses feeders

२६. छोटा पवण्या गवत / Sahinar

गवत प्रजातीचे नाव : छोटा पवण्या गवत / Sahinar	शास्त्रीय नाव : <i>Sehima nervosum</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : टणक गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी Course feeders

२७. मोशान गवत

गवत प्रजातीचे नाव : मोशान गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Iselima prostratum</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग / ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

२८. शिरपूट / शिंपी

गवत प्रजातीचे नाव : शिरपूट/शिंपी	शास्त्रीय नाव : <i>Brachiaria eruciformis</i>
वार्षिक / खाद्य	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - फेब्रुवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

२९. जंगली नाचणी

गवत प्रजातीचे नाव : जंगली नाचणी	शास्त्रीय नाव : <i>Elusine indica</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
रहिवास / अधिवास महत्व : ग्रेझिंग हॅबिटॅट	वन्यप्राणी उपयोगिता : मुलायम गवत खाणारे सर्व तृणभक्षक प्राणी

३०. मोती तूरा गवत

गवत प्रजातीचे नाव : मोती तूरा गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Apluda mutica</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट	

३१. रानपोहा / चिमनचारा गवत

गवत प्रजातीचे नाव : रानपोहा / चिमनचारा गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Eragrostis uniolodes</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	

३२. तिखाळी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : तिखाळी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Cymbopogon martineae</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - फेब्रुवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट	

३३. कसई / रान जोंधळी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : कसई / रान जोंधळी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Coix lacryma jobi</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	रहिवास / अधिवास महत्व : ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायड्रिंग हॅबिटॅट

३४. पेरॉटिस गवत

गवत प्रजातीचे नाव : पेरॉटिस गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Perotis indica</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	

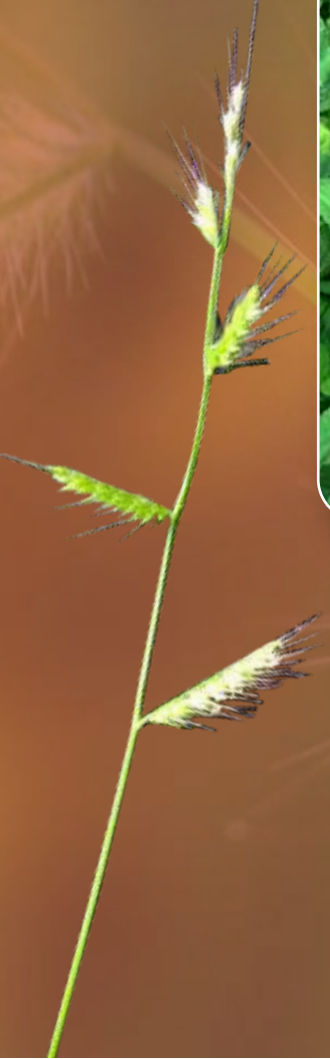
३५. दीनानाथ गवत

गवत प्रजातीचे नाव : दीनानाथ गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Pennisetum pedicellatum</i>
वार्षिक गवत / अखाद्य	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	Exotic Grass in Protected Areas
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे.	

३६. फुटाणा गवत - १

गवत प्रजातीचे नाव : फुटाणा गवत - १	शास्त्रीय नाव : <i>Oplismenus burmanii</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - फेब्रुवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : रेस्टींग हॉबिट	उपयोगिता : वन्य प्राण्यांना बसण्याकरिता उपयुक्त गवत

३७. फुटाना गवत -२

गवत प्रजातीचे नाव : फुटाना गवत - २	शास्त्रीय नाव : <i>Oplismenus compositus</i>
वार्षिक / सावली प्रेमळ गवत	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : डिसेंबर	झाडाखाली विश्रांतीची जागा

३८. कुंदा गवत

गवत प्रजातीचे नाव : कुंदा गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Ischaemum pilosum</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॉबिट्ट	

३९. चिकटा गवत - १

गवत प्रजातीचे नाव : चिकटा गवत - १	शास्त्रीय नाव : <i>Setaria intermedia</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	

४०. चिकटा गवत - २

गवत प्रजातीचे नाव: चिकटा गवत - २	शास्त्रीय नाव : <i>Setaria verticellata</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	

४१. क्रोव फूट गवत

गवत प्रजातीचे नाव : क्रोव फूट गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Dactyloctenium aegyptium</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	

४२. झाडू गवत - १

गवत प्रजातीचे नाव : झाडू गवत - १	शास्त्रीय नाव : <i>Aristida redacta</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	

४३. झाडू गवत - २

गवत प्रजातीचे नाव : झाडू गवत - २	शास्त्रीय नाव : <i>Aristida funiculata</i>
बहुवार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	रहिवास / अधिवास महत्व : ब्रीडिंग / नेस्टिंग / हायडिंग हॅबिटॅट

४४. भुरभुशी गवत - १

गवत प्रजातीचे नाव : भुरभुशी गवत -१	शास्त्रीय नाव : <i>Sporobolus indicus</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	

४५. भुरभुशी गवत - २

गवत प्रजातीचे नाव : भुरभुशी गवत -२	शास्त्रीय नाव : <i>Sporobolus diander</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	मधमाश्यांकरिता महत्वाची गवत प्रजाती

४६. चिमणचारा गवत

गवत प्रजातीचे नाव : चिमणचारा गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Eragrostis tenella</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर

४७. तिकाटी

गवत प्रजातीचे नाव : तिकाटी	शास्त्रीय नाव : <i>Alloteropsis cimicina</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	गवत बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - फेब्रुवारी
रहिवास / अधिवास महत्व : हायड्रिंग / रेस्टींग हॅबिटॅट	

४८. दाभ गवत

गवत प्रजातीचे नाव : दाभ गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Imperata cylindrica</i>
बहुवार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	उपयोगिता : ह्यायड्रिंग हॅबिटॅट

४९. रानमूग

गवत प्रजातीचे नाव : रानमूग (खाद्य)	शास्त्रीय नाव : <i>Vigna radiata</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर
बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	उपयोगिता : नायट्रोजन फिक्सेशन इन सॉईल, मातीची सुपीकता वाढवणे, गवत पोषक बनविणे

५०. जंगली तूर

गवत प्रजातीचे नाव : जंगली तूर (खाद्य)	शास्त्रीय नाव : <i>Cajanus cajanoides</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर
बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	उपयोगिता : नायट्रोजन फिक्सेशन इन सॉईल, मातीची सुपीकता वाढवणे, गवत पोषक बनविणे

५१. रान बरबटी

गवत प्रजातीचे नाव : रान बरबटी (खाद्य)	शास्त्रीय नाव : <i>Dolichos sinensis</i> L
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर
बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर-डिसेंबर	उपयोगिता : नायट्रोजन फिक्सेशन इन सॉईल, मातीची सुपीकता वाढवणे, गवत पोषक बनविणे

५२. रान उडीद

गवत प्रजातीचे नाव : रान उडीद (खाद्य)	शास्त्रीय नाव : <i>Vigna mungo</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर
बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर	उपयोगिता : नायट्रोजन फिक्सेशन इन सॉईल, मातीची सुपीकता वाढवणे, गवत पोषक बनविणे

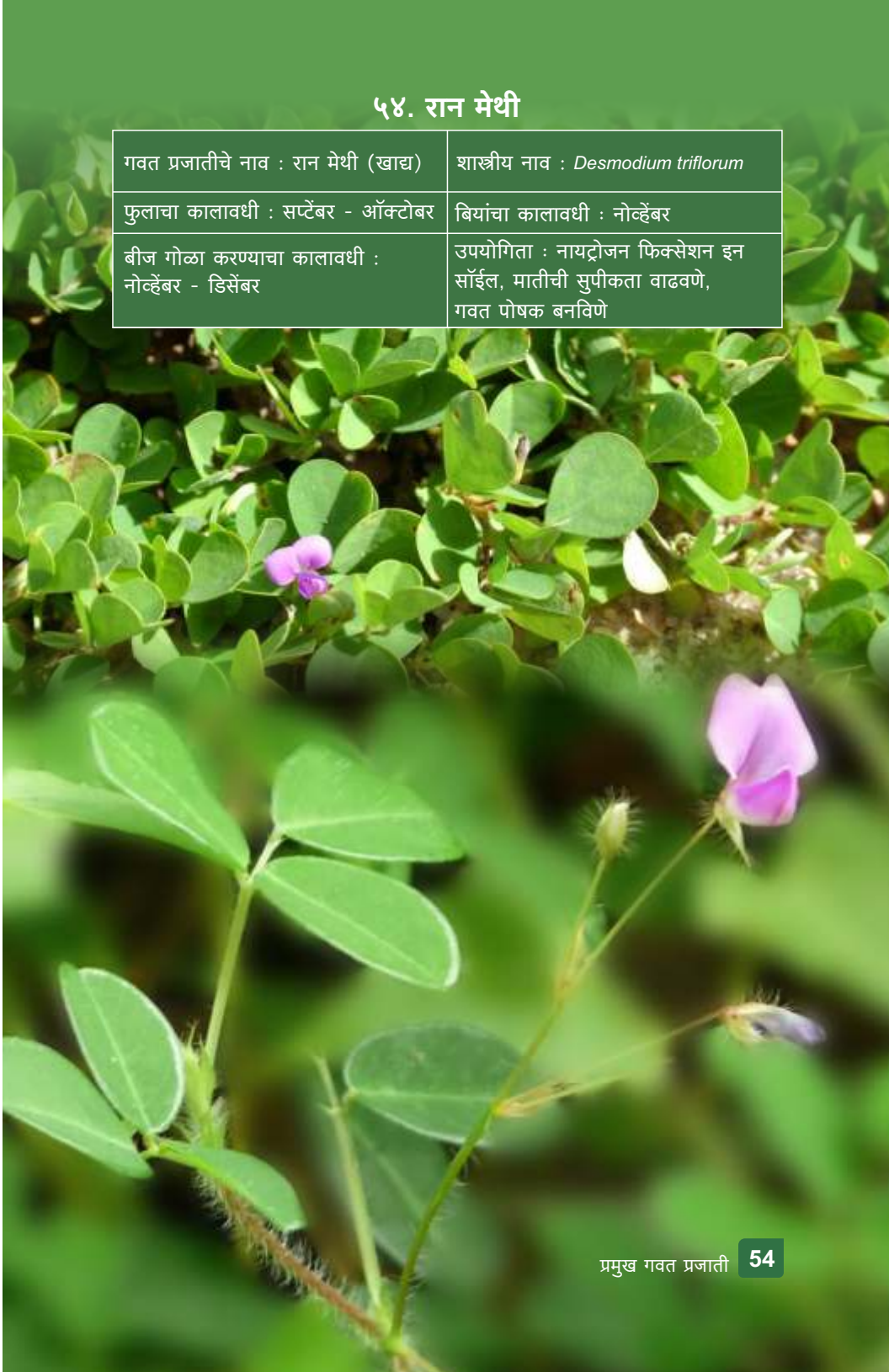
५३. रान खुळखुळा

गवत प्रजातीचे नाव : रान खुळखुळा(खाद्य)	शास्त्रीय नाव : <i>Crotalaria juncea</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर
बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	उपयोगिता : नायट्रोजन फिक्सेशन इन सॉईल, मातीची सुपीकता वाढवणे, गवत पोषक बनविणे

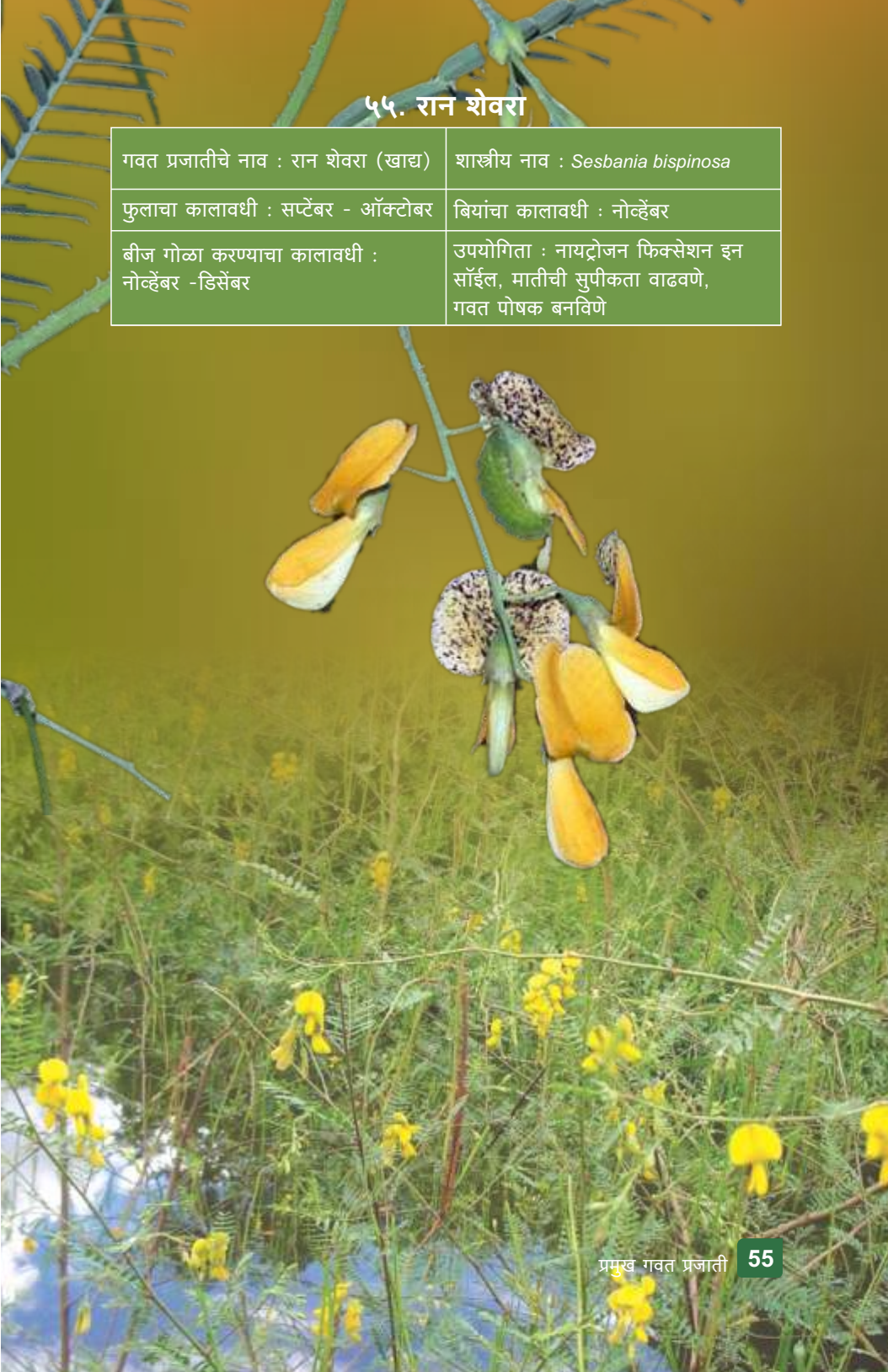
५४. रान मेथी

गवत प्रजातीचे नाव : रान मेथी (खाद्य)	शास्त्रीय नाव : <i>Desmodium triflorum</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर
बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	उपयोगिता : नायट्रोजन फिक्सेशन इन सॉईल, मातीची सुपीकता वाढवणे, गवत पोषक बनविणे

५५. रान शेवरा

गवत प्रजातीचे नाव : रान शेवरा (खाद्य)	शास्त्रीय नाव : <i>Sesbania bispinosa</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर
बीज गोळा करण्याचा कालावधी : नोव्हेंबर - डिसेंबर	उपयोगिता : नायट्रोजन फिक्सेशन इन सॉईल, मातीची सुपीकता वाढवणे, गवत पोषक बनविणे

५६. गाजर गवत

गवत प्रजातीचे नाव : गाजर गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Parthenium hysterophorus</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	सप्टेंबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

५७. रेशीम काटा

गवत प्रजातीचे नाव : रेशीम काटा	शास्त्रीय नाव : <i>Alternanthera sessilis</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	ऑक्टोबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

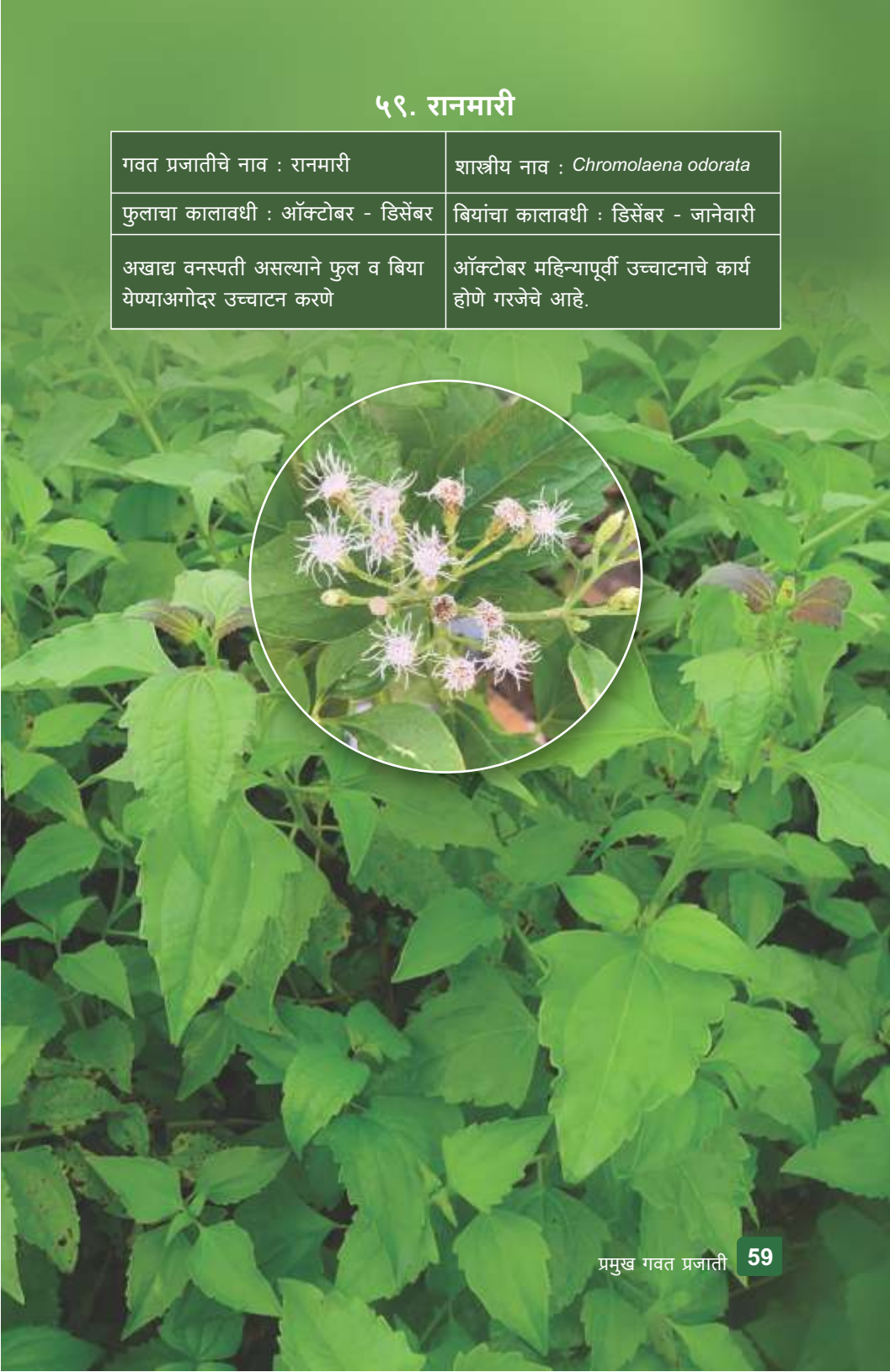
५८. भुतगांजा

गवत प्रजातीचे नाव : भुतगांजा	शास्त्रीय नाव : <i>Hyptis suaveolens</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	ऑक्टोबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

५९. रानमारी

गवत प्रजातीचे नाव : रानमारी	शास्त्रीय नाव : <i>Chromolaena odorata</i>
फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर - डिसेंबर	बियांचा कालावधी : डिसेंबर - जानेवारी
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	ऑक्टोबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

६०. महाडोर

गवत प्रजातीचे नाव : महाडोर	शास्त्रीय नाव : <i>Pogostemon benghalensis</i>
फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर - डिसेंबर	बियांचा कालावधी : डिसेंबर - जानेवारी
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	ऑक्टोबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.
सद्यःस्थितीत ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये सदर वनस्पती दिसून आलेली नाही. नवेगाव-नागझिरा व्याघ्र प्रकल्पामध्ये सदर वनस्पतीचा प्रादुर्भाव वाढत आहे. तेव्हा आपल्या परिसरात सदर वनस्पती दिसल्यास तिचे लगेच उच्चाटन करणे.	

६१. बला - १

गवत प्रजातीचे नाव : बला - १	शास्त्रीय नाव : <i>Sida acuta</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	ऑक्टोबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

६२. बला - २

गवत प्रजातीचे नाव : बला - २	शास्त्रीय नाव : <i>Sida cordifolia</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	ऑक्टोबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

६३. बला - ३

गवत प्रजातीचे नाव : बला - ३	शास्त्रीय नाव : <i>Sida rhombifolia</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	ऑक्टोबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

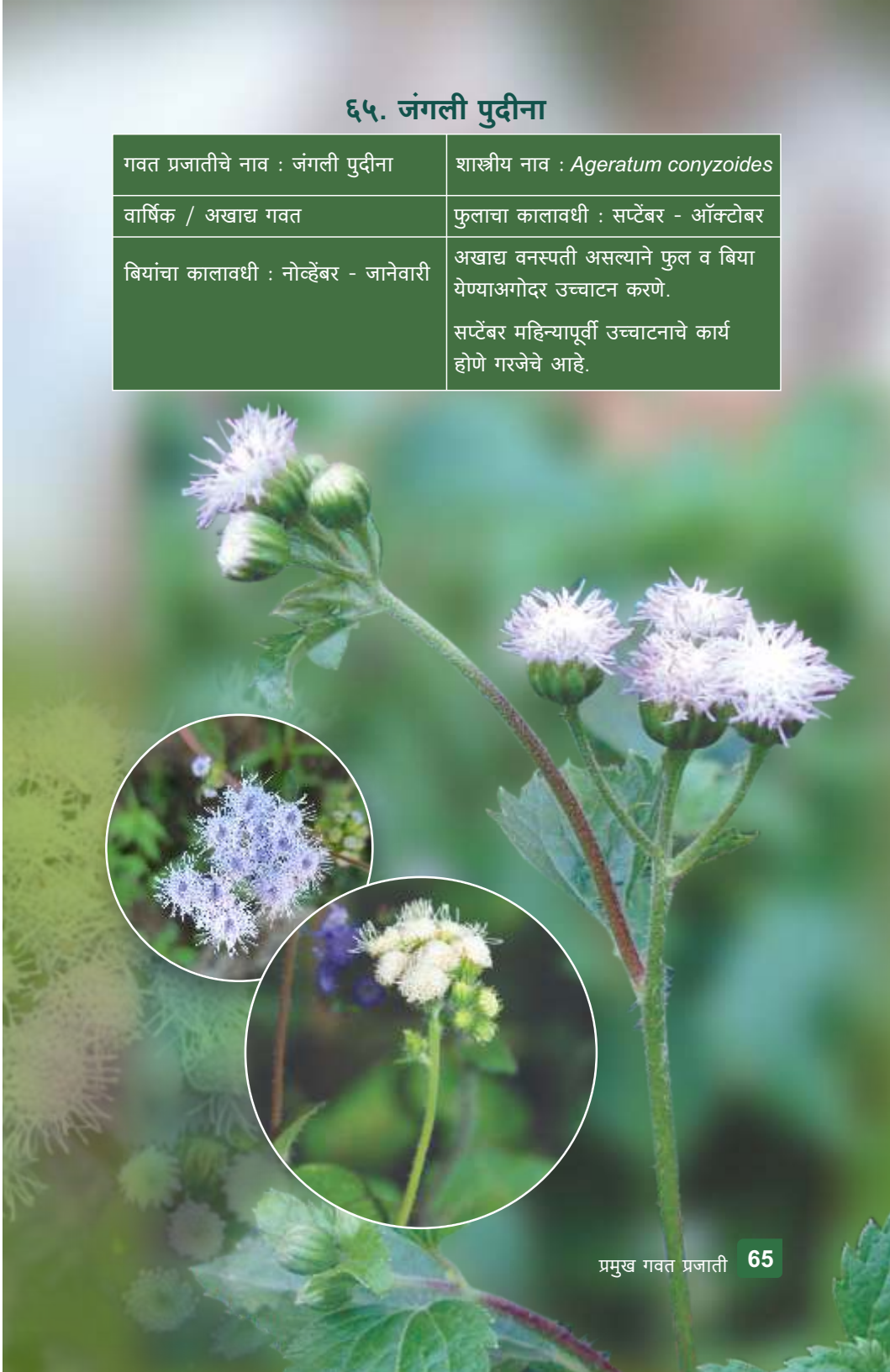
६४. तरौटा

गवत प्रजातीचे नाव : तरौटा	शास्त्रीय नाव : <i>Cassia tora</i>
फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर	बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर
अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे	सप्टेंबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

६५. जंगली पुदीना

गवत प्रजातीचे नाव : जंगली पुदीना	शास्त्रीय नाव : <i>Ageratum conyzoides</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे. सप्टेंबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

६६. रान तुळस

गवत प्रजातीचे नाव : रान तुळस	शास्त्रीय नाव : <i>Ocimum canum</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे. सप्टेंबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

६७. उन्हाळी

गवत प्रजातीचे नाव : उन्हाळी	शास्त्रीय नाव : <i>Tephrosia purpurea</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे. सप्टेंबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

६८. कोंबडा

गवत प्रजातीचे नाव : कोंबडा	शास्त्रीय नाव : <i>Celosia argentea</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर - ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर - जानेवारी	अखाद्य वनस्पती असल्याने फुल व बिया येण्याअगोदर उच्चाटन करणे. सप्टेंबर महिन्यापूर्वी उच्चाटनाचे कार्य होणे गरजेचे आहे.

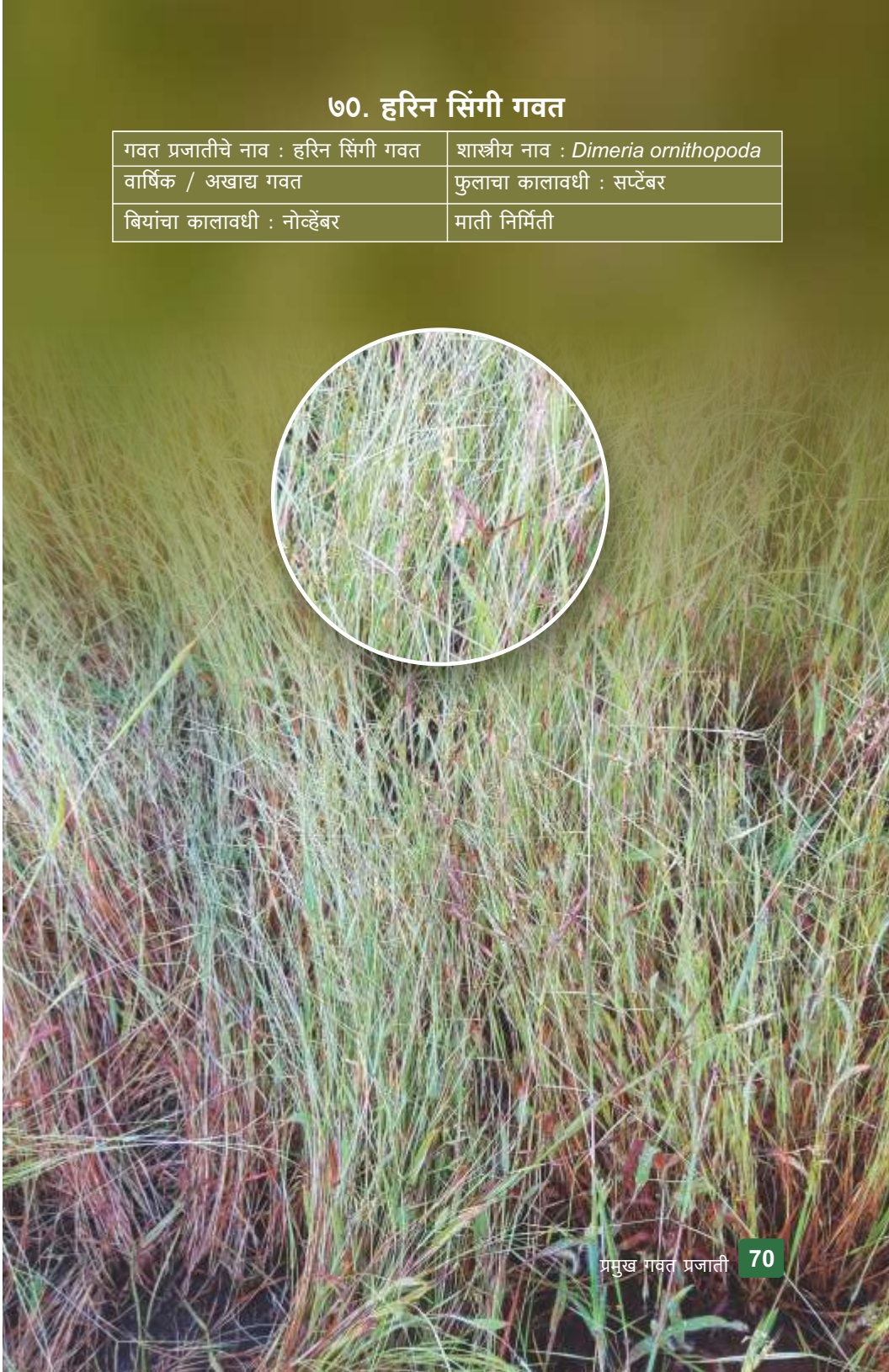
६९. कसडी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : कसडी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Chionachne koenigii</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : डिसेंबर	लपण्याची जागा

७०. हरिन सिंगी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : हरिन सिंगी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Dimeria ornithopoda</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : सप्टेंबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	माती निर्मिती

७१. कसाई

गवत प्रजातीचे नाव : कसाई	शास्त्रीय नाव : <i>Coix aquatica</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : डिसेंबर	स्थानिक खाद्य गवत प्रजातीचे कुरण तयार करणे.

७२. वसक्या

गवत प्रजातीचे नाव : वसक्या	शास्त्रीय नाव : <i>Chrysopogon fulvus</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : डिसेंबर	पक्ष्यांसाठी बिया

७३. मोठा शिका

गवत प्रजातीचे नाव : मोठा शिका	शास्त्रीय नाव : <i>Eulalia trispicata</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : नोव्हेंबर
बियांचा कालावधी : डिसेंबर	गौर, सांभार, नीलगाय, हत्ती झाडाखाली विश्रांतीची जागा

७४. कुसळी गवत

गवत प्रजातीचे नाव : कुसळी गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Heteropogon ritchiei</i>
वार्षिक / खाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर ते डिसेंबर	अर्थातच रुचकर गवत

७५. खुळखुळा

गवत प्रजातीचे नाव : खुळखुळा	शास्त्रीय नाव : <i>Crotalaria juncea</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : जानेवारी	जंगली शेंगा

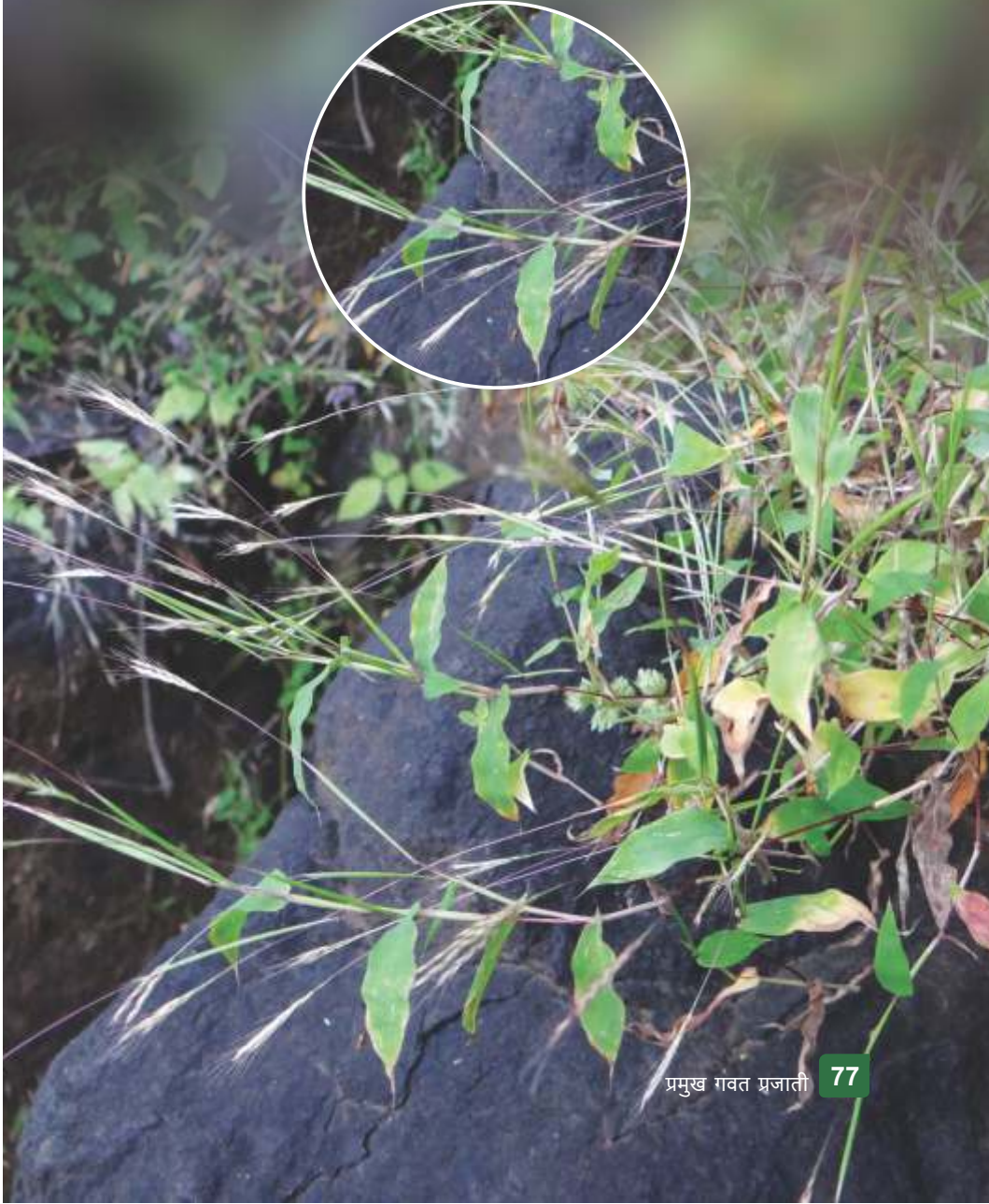
७६. जंगली मेथी

गवत प्रजातीचे नाव : जंगली मेथी	शास्त्रीय नाव : <i>Indigofera trifolia</i>
वार्षिक / अखाद्य गवत	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : डिसेंबर	जंगली मेथी

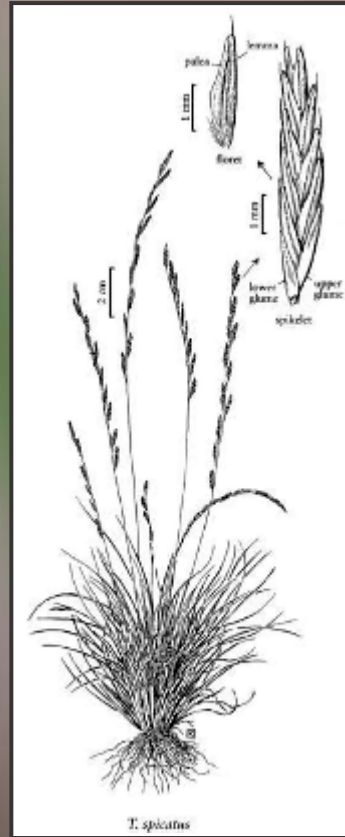
७७. चक्रपाती

गवत प्रजातीचे नाव : चक्रपाती	शास्त्रीय नाव : <i>Arthraxon lanceolatus</i>
वार्षिक / न रुचकर	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	जंगली मेथी

७८. तीन बोटांचे गवत

गवत प्रजातीचे नाव : तीन बोटांचे गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Tripogon trifidus</i>
वार्षिक / न रुचकर	फुलाचा कालावधी : ऑक्टोबर
बियांचा कालावधी : नोव्हेंबर	खडकाल गवत

७९. झाडू गवत

गवत प्रजातीचे नाव : झाडू गवत	शास्त्रीय नाव : <i>Arundo donax</i>
वार्षिक / ओलसर ठिकाणी उंच गवत	फुलाचा कालावधी : नोव्हेंबर
बियांचा कालावधी :	हायड्रिंग वस्ती

TABLE FOR GRASSES
Flowering / Fruiting / Seeds Formatics

	गवत प्रजाती	फुल कालावधी	बी कालावधी
१	मारवेल	Sept.	Nov. - Feb.
२	मोठी मारवेल	Oct.	Dec. - Feb.
३	दुर्वा गवत	Sept.	Nov. - Dec.
४	घोण्याड	Sept.	Jan-Feb.
५	कुसळी	Sept.	January
६	गोंडाळी	Sept.	October
७	सीक्का मोठा	Sept. - Oct.	Nov. - Dec.
८	मोशन	Sept. - Oct.	Dec. - Oct.
९	रवी गवत	Aug.- Sept	October
१०	कोदो	Sept.	October
११	रान बाजरा	Aug.	September
१२	बोदीला	Sept.	Oct. - Nov.
१३	बेर	Sept.	Oct. - Nov.
१४	वैद्य गवत	Sept.	November
१५	डोंगरी गवत	Sept.	November

अखाद्य गवत प्रजातीचे निर्मूलन करून
स्थानिक खाद्य गवत प्रजातीचे कुरण तयार करणे.
(गवत प्रजातीच्या बियांच्या पेढ्याद्वारे)

१. अखाद्य प्रजातीचे निर्मूलन करणे.

२. स्थानिक खाद्य गवत प्रजातीचे बी परिपक्व झाल्यावर
गवत पेंडी कापणे.
(गवत पेंडी कापण्याचा कालावधी - नोव्हेंबर ते जानेवारी)

३. गवत पेंडी कापून ट्रॅक्टर/गाडीमध्ये टाकून वाहतूक करणे.

४. अखाद्य गवत प्रजाती काढलेल्या जागेवर गवत पेंडी दर २ फूट अंतरावर ठेवणे.

५. गवत पेंडी प्रजाती टाकलेल्या ठिकाणी उगवलेले गवत.

Grasslands Monitoring Protocol of Rehabilitated Villages in Tadoba-Andhari Tiger Reserve

- ◇ The description of site : area details, GPS, Latitude, Longitude, Soil characters, Soil Colour, texture, water body, river, lake, wild fruit bearing trees, houses, population, male, female, tribes culture, cultivation practices of crops, cattle's number, gaathan area details, natural floristic composition, wildlife movement, annual rainfall, temperature, wind speed, moisture, climate, edaphic factor data. Geo-mapping of existing area after rehabilitation.
- ◇ Present status of percentage of grasses: annual, perennial, fodder grasses, invasive and local weeds, barren land in the form of Gaathan and others.
- ◇ Water bodies (annual /perennial) in rehabilitated site
- ◇ Composition of vegetation: Species distribution - trees, shrubs, herbs, grasses in the form of density, frequency, abundance or % of each flora
- ◇ Palatable grasses names with % in each site.
- ◇ Non palatable grasses with % in each site.
- ◇ Study of grazing and browsing species of area.
- ◇ Identification of soft and course grasses in each site.
- ◇ To know composition of flora - grasses, weeds, wild leguminous plants, fruit bearing trees.
- ◇ Documentation of local grass, legumes, weeds flora with GPS location.

- ◇ Record of evidence : presence of wildlife both herbivores and carnivores in grassland.
- ◇ Pallet counts of herbivores.
- ◇ Permanent transect should be laid out in the area to record these parameters.
- ◇ Monitoring of changes in vegetation every year in same month or season of all types of grasses density.
- ◇ Need to develop grassland management register of each site : Detail parameters like a) Name of Site b) Area of grassland c) Range Name d) Compartment Number, e) GPS location f) Map/polygon of grassland g) Data information board. h) Intervention carried out documentation with photographs, budget, estimate.
- ◇ To prepare grassland development and management action plan for 3 years.
- ◇ The monitoring of changes in vegetation - all types of vegetation, density of wild animals should be recorded every year in prescribed format.
- ◇ Recording of each intervention in each season.
- ◇ To prepare herbarium of grasses, weeds, fruit trees, legume plants.

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प कुरण विकास

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये कुरण विकासाची प्रमुख कार्य :

- कुरण विकासासाठी नियोजन आराखडा तयार करणे.
- स्थानिक गवत प्रजातींची ओळख करणे.
- गवती प्लॉट तयार करणे .
- कुरण निरीक्षण करून कुरणामध्ये असणाऱ्या गवत प्रजातींचे निरीक्षण करून ओळख करणे.
- गवत बीज गोळा करणे .
- गवत बीज २५ मे ते २० जून या कालावधीमध्ये निवड केलेल्या ठिकाणी शिडकाव करणे .
- अखाद्य वनस्पतींची ओळख करून वर्षातून दोन वेळा अखाद्य वनस्पतींचे उच्चाटन करणे.
- निवडक ठिकाणी बांबूची लागवड करणे.
- गवती कुरण तयार झाल्यावर त्या ठिकाणी निरीक्षण बोर्ड लावणे .
- अग्नी रेषा तयार करणे.
- निरीक्षण रस्ता तयार करणे .
- कुरण सीमांकन पॉलीगॉन रजिस्टर तयार करणे

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प कुरण विकास २०१९ पासून सुरू करण्यात आला. सर्वप्रथम ताडोबा अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामधील गवती कुरणाचा अभ्यास करण्यात आला. यात प्रकल्पामध्ये असणाऱ्या गवतांचे प्रकार तसेच मातीचा अभ्यास करण्यात आला. मातीच्या प्रकारानुसार आढळणाऱ्या गवत प्रजाती व अखाद्य वनस्पतींची ओळख करण्यात आली. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये असणाऱ्या मोहर्ली, ताडोबा, कोलारा, कोळसा व कारवा ह्या परिक्षेत्रातील गवत प्रजातींची ओळख करण्यात आली आणि सोबतच अखाद्य वनस्पतींचीसुद्धा ओळख करण्यात आली. गवती कुरणामध्ये आढळणाऱ्या गवत प्रजाती व जंगली शेंगवर्गीय वनस्पतींचा अभ्यास करण्यात आला. सोबतच गवती कुरणामध्ये आढळणाऱ्या अखाद्य वनस्पतींची ओळख करण्यात आली. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये मोहर्ली वनपरिक्षेत्रातील पळसगाव पुनर्वसित ग्राम, कोलारा

वनपरिक्षेत्रातील नवेगाव, जामणी, पांढरपौणी व कोळसा वनपरिक्षेत्रातील कोळसा व बोटेझरी पुनर्वसीत ग्राम येथे कुरण विकास करण्यात आले.

१. मातीचा अभ्यास करणे.
२. मातीचा रंग, मातीमध्ये पाणी धारण करण्याची क्षमता, मातीचे टेक्सचर, मातीमध्ये आढळणारी नमी किंवा आद्रता, या सर्व बाबींचा अभ्यास करण्यात आला.

प्रामुख्याने मातीनुसार कुरण (Grass Meadow) प्रकार ठरविण्यात येतो.

- काळी माती असल्यास ७०% बहुवार्षिक खाद्य गवत प्रजाती व मुलायम गवत प्रजाती आढळून येतात.
 - लाल माती असताना ८०% वार्षिक गवत प्रजाती २०% बहुवार्षिक गवत प्रजाती, तसेच या लाल मातीमध्ये कणखर गवत प्रजातींची संख्या अधिक प्रमाणात आढळून येते.
 - पांढरी माती असल्यास ८०% वार्षिक गवत प्रजाती.
 - रेंताळ माती असल्यास सर्व गवत प्रजाती या वार्षिक प्रकाराच्या असतात.
 - जल आणि माती किंवा नमी असलेल्या मातीमध्ये पड्याळ गवत, खस गवत, वैद्य गवत, दुर्वा गवत हे अधिक प्रमाणात आढळून येते नदीच्या काठाने, नाल्याच्या काठाने, ओढ्याच्या काठाने, तलावाच्या काठाने बहुवार्षिक गवत प्रजाती अधिक प्रमाणात आढळून येतात.
३. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये प्रामुख्याने मातीचा रंग काळा, लाल, पांढरा आहे.
 ४. मातीच्या रंगानुसार गवत प्रजाती जसे की मातीमध्ये मारवेल, दुर्वा व बेर गवत आणि लाल मातीमध्ये कुसळी गवत आढळून येते.
 ५. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील गवताळ प्रदेशाचा अभ्यास केला असता असे लक्षात आले की ६० टक्के बहुवार्षिक गवत प्रजाती व ४० टक्के वार्षिक गवत प्रजाती आढळून येतात सोबतच भूत गांजा ही अखाद्य वनस्पती मोठ्या प्रमाणात आढळून येते.
 ६. ज्या ठिकाणी भूत गांजा वनस्पती अधिक प्रमाणात आढळून येते त्या ठिकाणी गवत बीज किंवा गवत पेंडी टाकून भूत गांजा वनस्पतींचे निर्मूलन करण्यात यावे.

भूत गांजा वनस्पतीचे वर्षातून तीन वेळा उच्चाटन करावे लागते. भूत गांजा वनस्पती उच्चाटन करण्याचा कालावधी सप्टेंबर, ऑक्टोबर हा प्रामुख्याने ठरविण्यात आला आहे. भूत गांजा वनस्पतीचे निर्मूलन केल्यानंतर त्या ठिकाणी कुसळी, घोन्याळ, डोंगरी या गवतांचे बीज शिडकाव करण्यात आले. भूत गांजा वनस्पतीचे क्षेत्र अधिक प्रमाणात असल्यामुळे उच्चाटन सोबतच कापणीसुद्धा करण्यात आली. भूत गांजा ही वनस्पती बहुवार्षिक असल्यामुळे सलग तीन ते पाच वर्षे उच्चाटनाचे कार्य करणे गरजेचे आहे.

७. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये चितळांची संख्या अधिक प्रमाणात असल्यामुळे आपल्याला त्या ठिकाणी मुलायम व खाद्य गवत प्रजातींची निवड करणे गरजेचे आहे. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये आढळणाऱ्या चितळ, सांबर, रान गवा या तृणभक्षक व शाकाहारी वन्यजीवांसाठी आपल्याला कुरण विकास करणे गरजेचे आहे. कुरण विकास करताना आपल्याला मुलायम व कणखर गवत प्रजातींची ओळख करणे गरजेचे आहे आणि म्हणूनच ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांनी सर्वप्रथम गवत प्रजातींची ओळख करून घेतली व अखाद्य वनस्पतींची ओळख करून घेतली आणि अखाद्य वनस्पतींचे निर्मूलन किंवा उच्चाटन वर्षामधून दोन ते तीन वेळा करण्यात आले.

८. चितळ या तृणभक्षक प्राण्यासाठी मुलायम गवताची गरज आहे आणि गवा, सांबर या तृणभक्षक शाकाहारी वन्य प्राण्यांसाठी मुलायम सोबतच कणखर गवत प्रजातींची निवड करणे गरजेचे आहे.

गवती कुरणाचा विकास करताना ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये आपल्याला गवत प्रजातींसोबत शेंगवर्गीय वनस्पती तसेच जंगली फलहारी वृक्षांचीसुद्धा ओळख करणे गरजेचे आहे. त्या वनस्पती शाकाहारी वन्यजीवांसाठी अत्यंत उपयुक्त असतात. म्हणून क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षणामध्ये सर्वप्रथम गवत प्रजातींची ओळख करणे, अखाद्य वनस्पतींची ओळख करणे, शेंगवर्गीय वनस्पतींची ओळख करणे, ब्राउझिंग वनस्पतींची ओळख करणे आणि जंगली फळ वर्गीय वनस्पती ज्या शाकाहारी वन्यजीवांसाठी उपयुक्त असतात त्यांची ओळख क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना प्रामुख्याने करून देण्यात आली.

९. मध्य भारतातील ताडोबा-अंधारी हा एकमेव असा व्याघ्र प्रकल्प आहे ज्या ठिकाणी जीपीएस किंवा रिमोट सेन्सिंगच्या माध्यमातून गवती कुरणाचे मॉनिटरिंग करण्यात आले व क्षेत्रफळ ठरवण्यात आले. जेणेकरून प्रत्येक क्षेत्रीय कर्मचाऱ्याला आपल्या वनपरिक्षेत्रामध्ये आढळून येणाऱ्या प्रत्येक गवती कुरणाच्या क्षेत्रफळाची माहिती होते.

१०. व्याघ्र प्रकल्पामध्ये आढळून येणाऱ्या सर्व गवती कुरणामध्ये एकसारखे फलक लावण्यात आले. जेणेकरून क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना कुरणाची सर्व माहिती त्या फलकावरून मिळते.

११. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये गवती कुरण निर्माण करीत असताना क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांनी गवत बीज गोळा करण्याचे कॅलेंडर तयार केले व त्यानुसार गवत बीज वाढवणे, गवत बीज साठवणे आणि ठरवून दिलेल्या ठिकाणी त्या गवत बियांचा शिडकाव २५ मे ते १० जून या कालावधीमध्ये करण्याचे ठरवले.

गवत प्रजातींचे कॅलेंडर तयार करत असताना सर्वप्रथम गवत बीज गोळा करण्यासाठी मारवेल गवत, दुर्वा गवत, मोशान गवत, लहान मोशान, मोठी मोशान, लहान बेर, मोठी बेर, गोंडाळी गवत, कुसळ गवत, घोण्याळ गवत, मोती तुरा गवत, वैद्य गवत इत्यादी गवत प्रजातींची निवड करण्यात आली.

१२. क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांनी गोळा केलेल्या गवत बियांची त्या ठिकाणी आपल्याला सर्वप्रथम वाळविण्याची प्रक्रिया करणे आणि गवत बीज कुटून बारीक करून पोत्यामध्ये भरणे किंवा ड्रममध्ये भरणे आणि २५ मे ते १० जून या कालावधीमध्ये पाऊस येण्याच्या आधी आपल्याला ठरवून दिलेल्या ठिकाणी किंवा सिमांकन केलेल्या ठिकाणी गवत बियांचा शिडकाव करणे गरजेचे आहे. जेणेकरून आपल्याला गवती कुरण समृद्धसुद्धा होईल व अखाद्य वनस्पतींचे उच्चाटन केल्यानंतर त्या ठिकाणी आपल्याला गवत प्रजातींची वाढ मोठ्या प्रमाणात झालेली आढळून येते. कारण आपण २५ मे ते १० जून या कालावधीमध्ये मोठ्या प्रमाणात एक हेक्टरला सहा ते आठ किलो किंवा सहा ते दहा किलो गवत बियांचा शिडकाव केलेला असतो. म्हणून ज्या ठिकाणी आपल्याला अखाद्य वनस्पतींचे प्रमाण अधिक प्रमाणात आढळून येते, त्या ठिकाणी आपल्याला गवत बियांचा शिडकाव करणे गरजेचे आहे. सोबतच बांबूची लागवडसुद्धा करणे गरजेचे ठरते.

१३. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये एकूण पाच ते सहा गावांचे पुनर्वसन झालेले आहे. त्या पुनर्वसित क्षेत्राचा आपण परिस्थितीकी अभ्यास करून कुठ कुठल्या गवत प्रजाती त्या ठिकाणी आढळून येतात, अखाद्य वनस्पती कुठल्या आढळून येतात, सोबतच कुठल्या शेंगावर्गीय वनस्पती त्या ठिकाणी आढळून येतात, याचा अभ्यास करून मातीच्या रंगानुसार आपण त्या ठिकाणी कुरण विकास निर्मिती किंवा कुरण विकास व्यवस्थापन करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला.

१४. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांनी प्रत्येक कुरणासाठी

एक रजिस्टर तयार करण्यात आले. ज्यामध्ये कुरण विकास व्यवस्थापन व त्याच्या सर्व प्रणाली त्यामध्ये टिपणी करण्यात आल्या व जेणेकरून कुरण विकास व ग्रासलँड मॅनेजमेंट मॉनिटरिंग रजिस्टरसुद्धा तयार करण्यात आले. त्यामध्ये खालील गोष्टींचा समावेश प्रामुख्याने करण्यात येतो. क्रमांक एक गवत प्रजातींची ओळख, अखाद्य वनस्पतींची ओळख, शेंगवर्गीय वनस्पतींची ओळख व बांबूवर्गीय वनस्पती, त्या ठिकाणी आढळून येणारे टक्के आणि जंगली फलहारी वृक्षांची ओळख या गोष्टींचा समावेश त्या रजिस्टरमध्ये प्रामुख्याने करण्यात येतो आणि रजिस्टरमध्ये पावसाळा, हिवाळा व उन्हाळा या तिन्ही ऋतूंमध्ये केलेल्या कार्याची नोंद करून सर्व क्षेत्रीय कर्मचारी व अधिकारी त्या रजिस्टरचे निरीक्षण करून क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना मार्गदर्शन करण्याचे कार्य करीत असतात.

१५. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये सर्व क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांनी शाकाहारी वन्य प्राण्यांसाठी लागणाऱ्या गवत प्रजातींची मोठ्या प्रमाणात वाढ करण्याचा प्रयत्न केला.

१६. कोळसा वनपरिक्षेत्रातील कोळसा या गावाचे पुनर्वसन झाल्यानंतर सर्वप्रथम त्या कुरणाच्या मातीचा अभ्यास करण्यात आला. गवत प्रजातींची ओळख करण्यात आली, अखाद्य वनस्पतींची ओळख करण्यात आली, तसेच गावठाणामध्ये आढळून येणाऱ्या सर्व अखाद्य वनस्पतींची ओळख करण्यात आली व तीन वर्षांचा, पाच वर्षांच्या कालावधीचा कृती आराखडा तयार करण्यात आला. त्या कृती आराखड्यानुसार सर्व क्षेत्रीय कर्मचारी त्या कुरणाचा विकास करण्याचा प्रयत्न करत आहेत.

१६. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये कुरण विकास करताना प्रामुख्याने तीन ते पाच वर्षांचा कृती आराखडा तयार करून त्या कुरणाचा मॉनिटरिंग प्लानसुद्धा तयार करण्यात आला. जेणेकरून ऋतूनुसार होणाऱ्या बदलानुसार गवती कुरणामध्ये करावयाची कार्ये निश्चित करण्यात आली.

१७. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील पुनर्वसित गावातील गावठाण क्षेत्रांमध्ये प्रामुख्याने अखाद्य वनस्पतींचे निरीक्षण करून, उच्चाटन करून त्या ठिकाणी गवत प्रजातींचे बीज शिडकाव करण्यात आले व एक्स्ट्रीजन प्लॉट तयार करून त्या ठिकाणी गवतपेंड्या कापून गवतपेंडी यांची कापणी करून २५ मे ते १० जून या कालावधीमध्ये गवतपेंड्याच्या मदतीने गावठाण क्षेत्राचे व्यवस्थापन करण्यात आले.

१८. ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पामध्ये कुरण विकास करीत असताना बेसलाईन

डाटा कलेक्ट करून सर्वप्रथम आढळणाऱ्या गवत प्रजातींची सूची तयार करणे व अखाद्य वनस्पतींची सूची तयार करणे आणि जंगली शेंगवर्गीय वनस्पती ज्या प्रमाणात आढळून येतात, त्याची ओळख करून आपल्याला कुरण विकासासाठी या सर्व कार्याची नोंद करणे गरजेचे आहे आणि प्रथम वर्षी असणाऱ्या गवत प्रजातींची नोंद करणे, द्वितीय वर्षी कुरण विकासाचे कार्य केल्यानंतर त्या कुरणामध्ये होणाऱ्या बदलाचे निरीक्षण करून कुठल्या गवत प्रजाती नव्याने त्या ठिकाणी निर्मित झाल्यात त्याची नोंद घेणे आणि अखाद्य वनस्पतीचे उच्चाटन केल्यानंतर होणाऱ्या बदलाचे निरीक्षण करून त्या ठिकाणी तृणभक्षक शाकाहारी वन्य प्राण्यांचे विवरण कशा प्रमाणात आढळून येते, याची काळजी क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांनी घेणे गरजेचे आहे.

ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील गावठाण क्षेत्रातील गवती कुरण विकासाच्या पद्धती.

- मातीचा प्रकार ओळखणे.
- मातीनुसार गवत प्रजातींची निवड करणे.
- अखाद्य वनस्पतींची ओळख करणे.
- अखाद्य वनस्पतींचे उच्चाटन वर्षातून तीन वेळा करणे.
- पॉलीगॉन तयार करणे व सीमांकन करणे EXCLUSION प्लॉट तयार करून त्याचा पॉलीगॉन तयार करणे.
- गवतांचे बीज जमा करणे.
- २५ मे ते १० जून आणि नोव्हेंबर पासून ते फेब्रुवारीपर्यंत गवत पेंडी कापणी करणे व निवड केलेल्या ठिकाणी गवत पेंडीची टाकणी करणे.
- काम केल्याच्या आधीच्या आणि काम केल्याच्या नंतरचे फोटोग्राफ घेणे.
- गावठाण क्षेत्रातील गवती कुरण विकासाचा मॉनिटरिंग प्लान तयार करणे.

प्रा. गजानन मुरतकर
कुरण विकास तज्ञ, चिखलदरा,
महाराष्ट्र राज्य
9423426805

गवत बी गोळा करण्याच्या दृष्टीने महत्वाची कुरण क्षेत्रे

अ.क्र.	कुरण क्षेत्र	वनपरिक्षेत्र	गवत प्रजाती
१	नवेगाव	कोलारा	घोन्याळ, मोशान, वैद्य, कुसळ, मारवेल, रानबाजरा, गोंडाळी, बेर, रान खुळखुळा, रान मेथी, रान उडीद, रान मूग, रान तूर
२	जामणी	कोलारा	शिका, घोन्याळ, वैद्य, रान तूर, रान मेथी
३	कोळसा	कोळसा	शिका, घोन्याळ, कुसळ, रान बाजरा, मारवेल, बेर, रवी, मोती तुरा,
४	बोटेझरी	कोळसा	कुसळ, रान बाजरा, शीका, वैद्य, बेर, घोन्याळ
५	पळसगाव	मोहर्ली	बेर, घोन्याळ, शीका, रान बाजरा, कुसळ, देवधान, रान तूर, क्रोफुट

- इकॉलॉजिकल स्टडी ऑफ ग्रासेस ऑफ ताडोबा-अंधारी टायगर रिझर्व.
- इकॉलॉजिकल अँड एन्व्हायरमेंटल स्टडी ऑफ ग्रासेस ऑफ मेळघाट टायगर रिझर्व संशोधन विषय.
- भारतातील प्रमुख (३९) व्याघ्र प्रकल्पामध्ये कुरण विकासासाठी मार्गदर्शन.
- मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, पेंच व्याघ्र प्रकल्प, सह्याद्री व्याघ्र प्रकल्प, बोर व्याघ्र प्रकल्प (महाराष्ट्र राज्य).
- कान्हा टायगर रिझर्व, सातपुडा टायगर रिझर्व व बांधवगड टायगर रिझर्व, पन्ना टायगर रिझर्व, पालपुर कुनो नॅशनल पार्क व मध्य प्रदेशातील सर्व अभयारण्ये.
- सिमलीपाल टायगर रिझर्व, सातकोशिया टायगर रिझर्व, दिब्रुगड वाइल्ड लाइफ सेंचुरी, वाइल्ड ओरिसा राज्य.
- रणथंबोर टायगर रिझर्व, सरिस्का टायगर रिझर्व, मुकुंदरा हिल्स टायगर रिझर्व, भरतपूर पक्षी अभयारण्य (केवलादेव नॅशनल पार्क) राजस्थान राज्य.
- बंदीपूर टायगर रिझर्व, नागरहोले टायगर रिझर्व, काली टायगर रिझर्व, बी. आर. टी. टायगर रिझर्व, कर्नाटक राज्य.
- कल्लकड मुदंताराई टायगर रिझर्व, अण्णामलाई टायगर रिझर्व, मधुमलाई टायगर रिझर्व (तामिळनाडू राज्य).
- अचानक मार टायगर रिझर्व, बार नौपारा वाइल्ड लाइफ सेंचुरी (छत्तीसगड राज्य), इंद्रावती व्याघ्र प्रकल्प.
- अमराबाद टायगर रिझर्व, कवल टायगर रिझर्व, हैदराबाद येथील प्रमुख अर्बन पार्कमध्ये कुरण विकास मार्गदर्शक (तेलंगणा राज्य)
- डब्ल्यू. डब्ल्यू. एफ. (WWF) सोबत कुरण विकासासाठी सल्लागार.
- सेंचुरी एसीचा ग्रीन टीचर अवार्ड २०१३.
- सातपुडा लँडस्केप टायगर कंजर्वेशन हिरो अवॉर्ड २०२३.
- बेस्ट कंजर्वेशन हिरो अवार्ड २०१७.

- ❖ बेस्ट कंजर्वेशन हिरो अवॉर्ड, तेलंगणा राज्य २०१९.
- ❖ बेस्ट एन्व्हायरमेंटल कंजर्वेशन हिरो अवॉर्ड, अमरावती विद्यापीठ २०२१.
- ❖ भारतातील व्याघ्र प्रकल्पातील पुनर्वसित क्षेत्रातील कुरण विकासासाठी सल्लागार. प्रामुख्याने मध्य प्रदेश, महाराष्ट्र, छत्तीसगड, तामिळनाडू या राज्यांमधील व्याघ्र प्रकल्पांमध्ये पुनर्वसनानंतर कुरण विकासाचा कृती आराखडा तयार करणे.
- ❖ **कुरण विकासासाठी मार्गदर्शक पुस्तिका** : मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प झारखंड, राज्य पालम व्याघ्र प्रकल्प, ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, अमराबाद व कवल व्याघ्र प्रकल्प, तेलंगणा राज्य, मधुमलाई व्याघ्र प्रकल्प, तामिळनाडू राज्य मधुमलाई व्याघ्र प्रकल्पातील प्रमुख गवत प्रजातींची ओळख, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील प्रमुख गवत प्रजातींची ओळख, गुगामल वन्यजीव विभागातील प्रमुख गवत प्रजातींची ओळख, ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील प्रमुख गवत प्रजातींची ओळख या पुस्तिकांचे लिखाण.
- ❖ वाईल्ड लाईफ इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडिया (WII) डेहराडून कुरण विकासासाठी Teaching Faculty.

प्रा. गजानन मुरतकर

M.Sc., M. Phil., Ph. D.

कुरण विकास तज्ञ, चिखलदरा,
महाराष्ट्र राज्य

कुरण व्यवस्थापन कामाचे फलक

MAHARASHTRA FOREST DEPARTMENT

(GRASS LAND MANAGEMENT)

DIVISION : Dy. Director(Core), TATR RANGE- Karwa

BEAT : Anandgaon COMPT : 254 SOURCE OF FUNDING : CAMPA

TOTAL EXTENT : 16 Ha EFFECTIVE AREA : 15 Ha. YEAR: 2008-2009

Shivni road Grassland

Activities Done

1. Removal of non palatable Species
2. Survey and Demarcation

AVAILABLE GRASSES

Palatable Grasses :-

- 1) *Opisomenus burmannii*
- 2) *Heteropogon Contortus*
- 3) *Themeda quadrivalvis*
- 4) *Celosia Argentana*
- 5) *Cynodon dactylon*

MAHARASHTRA FOREST DEPARTMENT

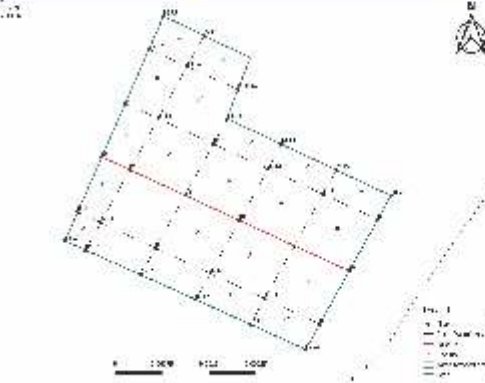
(INVASIVE WEED REMOVAL)

DIVISION : Dy. Director(Core), TATR RANGE : Kolasa

BEAT : Zeri COMPT : 343 SOURCE OF FUNDING : CAMPA 2022-23

TOTAL EXTENT : 15 Ha. EFFECTIVE AREA : 15 Ha. YEAR : 2022-23

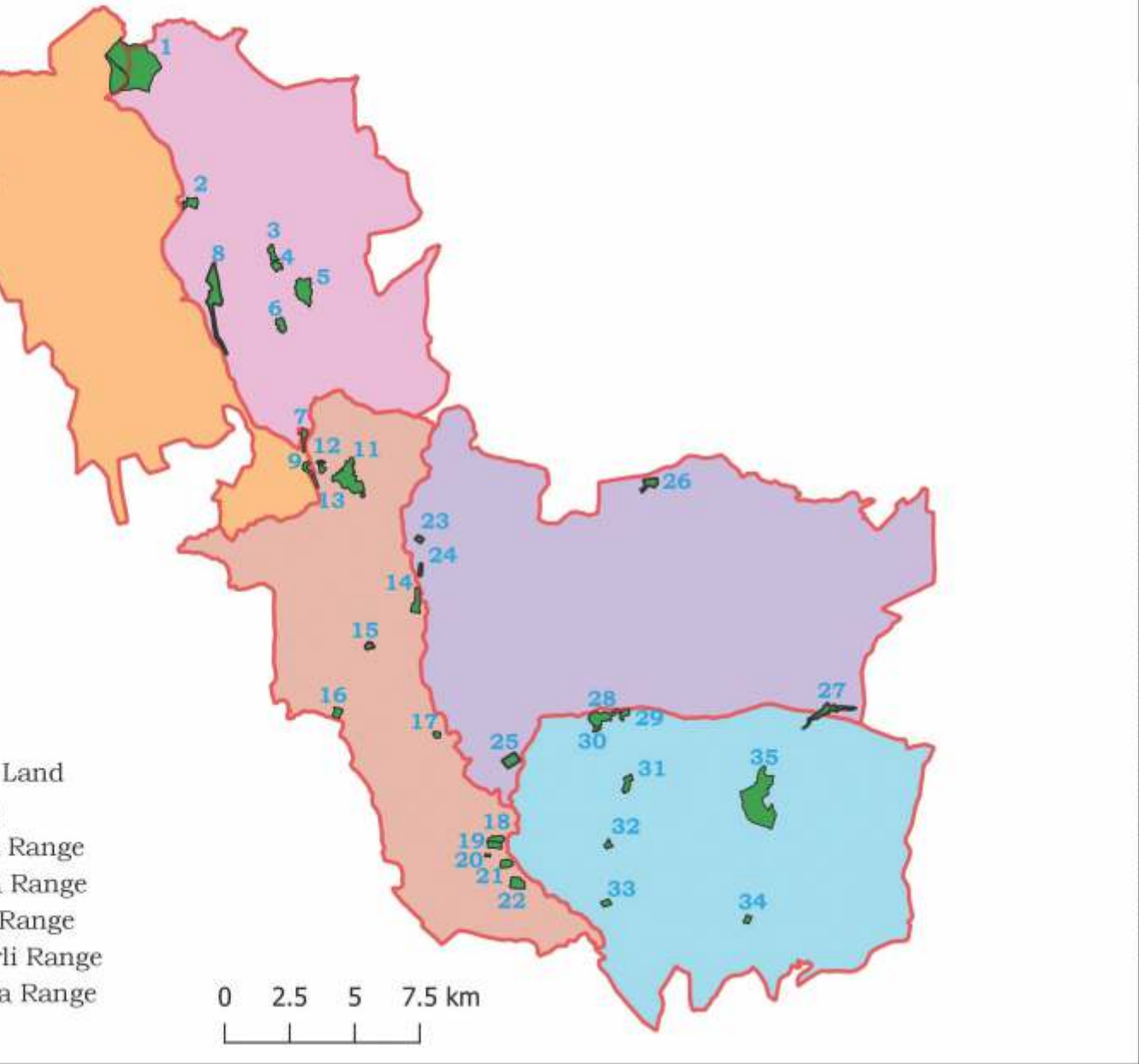
Activities Done

- i. Removal of Weed
- ii. Survey & demarcation
- iii. Making Trussment Map

Weed Removed Species

1. *Hyptis suaveolens*
2. *Sida acuta*
3. *Celosia argentea*
4. *Ageratum conyzoides*

Map Showing Grass Land of TATR (Core)

Sl. No.	Range	Name
1	Kolara	Navegaon Meadow
2	Kolara	Pandharpaoni Meadow
3	Kolara	Saradh Meadow
4	Kolara	Samadhi Meadow
5	Kolara	Jamni Meadow
6	Kolara	Rampur Meadow
7	Kolara	Kosekanar Meadow
8	Kolara	Jamunbodi
Total-		
9	Tadoba	Meadow
Total-		
11	Moharli	Palasgaon Meadow
12	Moharli	Palasgaon Meadow
13	Moharli	Deodoh
14	Moharli	Astakoni
15	Moharli	Astakoni
16	Moharli	Andhari
17	Moharli	Andhari
18	Moharli	Girghat
19	Moharli	Girghat
20	Moharli	Girghat
21	Moharli	Girghat
22	Moharli	Girghat
Total-		
23	Karwa	Chipalghat
24	Karwa	Chipalghat
25	Karwa	Zinkanat-II
26	Karwa	Anandgaon
27	Karwa	Upsa
Total-		
28	Kolsa	Botezari Meadow
29	Kolsa	Botezari
30	Kolsa	Botezari
31	Kolsa	Kohapari
32	Kolsa	Panghat
33	Kolsa	Sangam
34	Kolsa	Zari
35	Kolsa	Kolsa Grassland
Total		
Grand Total-		

Land
Range
Range
Range
li Range
a Range

